

Др Борис БЕГОВИЋ*

Straumann, Tobias. 2019. *1931: Debt, Crisis, and the Rise of Hitler*. Oxford: Oxford University Press, 240.

Већ сам наслов Штрауманове књиге јасно сведочи о томе шта је њена основна теза. Да Немачка није било толико задужена, не би се ни догодила привредна криза, па онда не би уследио ни Хитлеров (*Adolf Hitler*) успон на власт. И све оно што је следило после тог успона.

Та теза се у књизи обрађује на различите начине, посматра се и разматра, више препричава додуше, из неколико различитих углова. Једино што аутор није успео, а није се нарочито ни трудио, да докаже постојање узрочно-последичне везе исказане већ у самом наслову. Готово као да је то белодана истина коју уопште и не треба доказивати. То је, за аутора, једноставно тако и оно што се искључиво да учинити јесте да се додатно опишу и разјасне поједине целине из наслова. На пример, немачки дуг.

Како је тај дуг настао? Ко је за њега одговоран? Према ономе што пише у књизи, сви осим Немаца. Репарације се описују као *Diktat*, а нетачно се наводи да је лондонска одлука Репарационе комисије из 1921. године, у складу са одредбама Версајског мировног уговора, који је Немачка потписала, била ултиматум. Уз то, аутор погрешно наводи и знатно прецењује ефективни износ репарација које је Немачка била дужна да плати. За немачко прекомерно задуживање у иностранству аутор окривљује Дозов (*Chales Dawes*) план, који је омогућио монетарну стабилизацију Немачке, умањење њених годишњих обавеза на основу репарација и, што је најважније, омогућио јој приступ међународним финансијским тржиштима. А Јангов (*Owen Young*) план, којим су немачке обавезе на основу репарација померене у будућност, како би се

* Редовни професор, Правног факултет Универзитета у Београду, Србија, *begovic@ius.bg.ac.rs*.

одгодиле, закључно са 1988. годином, и тиме умањио терет тадашње генерације, окривљен је за невоље Немачке у време Велике депресије. Хуверов (*Herber Hoover*) мораторијум, којим су на годину дана суспендоване све немачке обавезе на основу репарација, аутор окривљује за то што је био само мораторијум, а не потпуно отписивање свих немачких обавеза на основу репарација. Дакле, за све су криве победничке силе из Великог рата. Укратко, њихово чињење је изазвало крах немачке привреде, а тиме и Хитлеров успон на власт.

Да ли је немачки дуг, све да је настао на начин на који то описује аутор, неизбежно довео до те кризе? И шта се уопште подразумева под кризом? Природно би било да се под кризом подразумева дубока рецесија – депресија – у коју је ушла немачка привреда са драстичним обарањем нивоа привредне активности и великим растом незапослености. Међутим, о томе нема много речи у књизи. Насупрот томе, пуна пажња посвећена је тешкоћама у погледу спољне ликвидности земље, опадању нивоа златних резерви и, нарочито, проблемима солвентности и ликвидности немачког банкарског сектора 1931. године, што се завршило стечајем једне пословне банке, а држава је на себе преузела све њене обавезе према депонентима и повериоцима. Дакле, криза у Немачкој, према мишљењу аутора књиге, јесте криза њеног банкарског сектора. Нешто потпуно ново и занимљиво: дакле, Хитлер је дошао на власт због пропасти једне пословне банке и то пошто су сви њени депоненти потпуно збринути.

А како је то немачки дуг изазвао кризу? Ону праву – рецесију која је прерасла у депресију. У књизи нема тог објашњења. Једино се тврди да немачка влада, управо због великог спољног дуга, о коме у књизи нема никаквих података, још мање поређења са другим земљама, није имала избора. Радиле је, према мишљењу аутора, једино што је могла да уради, а то је да је на сваки нови пад обима производње реаговала умањењем фискалних расхода и повећавањем фискалних прихода, како би одржала фискалну равнотежу, односно умањила дефицит. Опет нема никакве немачке одговорности – нису имали избора.

Проблем са таквим резонавањем лежи у томе што је, макар у ретроспективи, потпуно јасно да је тадашња немачка влада водила погрешну макроекономску политику, будући да је умањење фискалних расхода и увећање пореза умањивало расположиви доходак становништва, па је стога обарало домаћу агрегатну тражњу. А то је додатно умањивало ниво производње, што се одражавало на даљи пад фискалних прихода и потребу за даље умањење фискалних расхода. Све то отварало је следећи циклус зачараног круга (*circulus vitiosus*) – пад фискалних расхода умањује агрегатну тражњу, а то умањује обим производње.

А шта је била алтернатива? Не треба бити кејнсијанац да се закључи да је алтернатива таквој економској политици била увећање агрегатне тражње. На плану извозне тражње, а она је увек била одлучујућа за немачку извозно оријентисану привреду, то се могло постићи девалвацијом тадашње немачке валуте – рајхсмарке. То би немачки извоз учинило ценовно конкурентнијим, што би изазвало повећање обима производње на основу нарасле извозне тражње. Аргументи у прилог таквог корака добијају на уверљивости тиме што су друге земље, попут Велике Британије, девалвирале своју валуту и увећале ценовну конкурентност, а велико тржиште САД било је додатно заштићено високим царинским стопама, уведеним у јуну 1930. године Смут–Холијевим законом (*Smooth-Hawley Act*). Штавише, у светлу девалвације националних валута других земаља, немачко нечињење на том плану значило је ефективну ревалвацију – губљене ценовне конкурентности извоза и продубљивање рецесије. Дакле, није баш да није било избора, него је тадашња немачка влада при том избору донела погрешну одлуку. А индикативно је да се на списку литературе у приказаној књизи не налази референца (Тоозе, 2006) у којој је све то детаљно и веома уверљиво објашњено.

Начелно посматрано, друга могућност којом је располагала немачка влада, која није искључивала девалвацију, била је стварање фискалног дефицита и његово финансирање емитовањем домаћих обвезница – ефективно зајам за препород Немачке. Тиме се не би увећао немачки спољни суверени дуг већ би се само створио унутрашњи. Но, питање је какав би био одзив становништва на емитовање таквих обвезница. Наиме, немачке власти су, ни десет година пре те кризе, изазвале једну од највећих инфлација у историји човечанства, којом су била готово потпуно обезвређена потраживања становништва на основу ранијег задуживања. Уколико би одзив становништва био слаб, а у литератури нема потврде да је било ко у немачкој влади, вероватно због процене таквог одзива, размишљао о таквом потезу, то је само потврда да својим потезима власти једне земље стварају очекивања становништва. А та очекивања трају дуже него корист власти од одређеног потеза. Ако расписивање зајма за препород Немачке није била доступна опција, то је била последица монетарне политике пређашње немачке власти и раније свесне државне одлуке да се једноставно анулирају легитимна, на уговору заснована потраживања становништва.¹

¹ Само веома мали део (2,46%) тих потраживања ипак је сачуван (De Вроеск, James 2019, 211–212), и то *ex post*, интервентним законом из 1925. године, којим су потраживања према држави настала пре 1. јула 1920. године конвертована по курсу 40:1.

Независно од судбине таквог хипотетичког зајма, фасцинантно је да аутор у књизи нуди обиље материјала којим износи доказе којима делотворно поткопава своју основну тезу. Што се самог немачког спољног сувереног дуга тиче, аутор јасно истиче да дуг на основу репарација није био основни политички проблем већ је то била „неправда“ Версајског мировног уговора, бар је тако сматрала домаћа јавност. Оно што је политички ујединило Немачку у периоду после Великог рата било је опште одбијање Версајског мировног уговора и свих његових одредаба. При томе, највећу тежину у том одбијању имали су губитак територије на истоку и немогућност самоопредељења за Немце ван територије Немачке, окупација Рајнске области и Сара, као и питање ратне кривице, док су дуг на основу репарација и његово потпуно поништавање сматрани само питањем повезаним са том кривицом. У томе су сви били јединствени – и немачки комунисти, ипак су они били немачки, и националсоцијалисти – они су по дефиницији били немачки. То је била политичка атмосфера у послератној Немачкој, земљи која самој себи није признала да је изгубила рат већ је, према распрострањеном миту, победничкој немачкој војсци заривен нож у леђа (*Dolchstoss*). У таквој атмосфери свако ко није довољно гласно викао против Версајског мировног уговора преузимао би ризик да буде проглашен за издајника нације.

Стога не чуди што је, чак и када је започела рецесија, огромна енергија била посвећена уклањању политичких последица Версајског мировног уговора, уместо бављењем питањем како да се рецесија у немачкој предупреди или барем ублажи. На пример, у марту 1931. године, кључне године за рецесију у Немачкој, влада те земље се бави формирањем царинске уније са Аустријом, како би поткопала члан 80. Версајског мировног уговора, којим се забрањује уједињење тих земља. Аутор јасно ставља до знања, цитирањем званичника немачке владе, да су они који су се у тај политички подухват упустили знали да та царинска унија нема никаквог ефекта на ублажавање рецесије.

У исто време, у марту те године, када се у настојању да се, на погрешан начин, избори са рецесијом, умањују фискални расходи, аутор наводи да немачка влада предлаже парламенту да одобри последњу траншу средстава за изградњу првог ратног брода нове генерације за ратну морнарицу и прву траншу за следећи брод исте врсте. Парламент тај предлог једногласно усваја. Тиме, независно од тога да ли му је то била намера, аутор јасно показује да немачку власт није интересовало ублажавање рецесије – она је имала друге (политичке) приоритете.

А читајући књигу лако се да закључити да велики део немачког спољног сувереног дуга тог времена (из књиге не сазнајемо колико, будући да аутор није понудио те елементарне податке) не представља

дуг на основу репарација већ је последица позајмљивања капитала почев од 1924. године и ступања на снагу Дозовог плана. Аутор дословно наводи да је слабашној Вајмарској републици била потреба јавна подршка да преживи турбулентна времена, а то је, према његовом мишљењу, могло да се постигне искључиво увећањем понуде јавних услуга и обезбеђивањем пристојних плата. Позајмљивање у иностранству, наставља аутор, омогућило је немачким властима да избегну непопуларно повећање пореза, да радницима обезбеде добре плате и да одгоде „истинске трошкове реконструкције“ (*sic*).² То задуживање омогућило је, пише аутор, да локалне власти покрену инфраструктуре пројекте – подземне железнице, мостове, паркове, базене за пливање, концертне дворане и фудбалске стадионе – како би повећале лојалност бирача.

Дакле, аутор је пун (политичког) разумевања за немачко задуживање у иностранству, а на основу онога што сам описује, реч је о најобичнијем додворавању бирачима и јефтином поткупљивању бирачког тела. То је на делу и данас, у многим земљама света, али тешко да се то може назвати добром политиком, још мање врлином оних који владају. А аутор такво безобзирно немачко задуживање и инвестирање у пројекте који не стварају никакве приносе из којих би се отплаћивали кредити означава као предуслов, ни мање ни више, него опстанка Вајмарске републике. Вероватно су ти пливачки базени били одлучујући.

А када су кредити дошли на наплату, па када су, пошто главнице нису могле бити враћене, рефинансирани (и то део њих јер је и повериоцима била потребна ликвидност у условима кризе) и то под неповољнијим условима, будући да је стигла рецесија и да је порастао ризик земље, онда су за све били криви Американци и Дозов план, никако они који су те кредите без принуде тражили и добровољно узимали.³

² Остаје нејасно о каквој је реконструкцији реч, будући да Немачка, што аутор напомиње у књизи, током рата није претрпела никакву ратну штету – ни привреда, ни инфраструктура, ни становање. Сасвим очекивано, рат није вођен на територији Немачке, а тадашња ваздухопловна технологија није омогућавала стратешке бомбардерске офанзиве. Још већу забуну уноси придев „истински“. А шта су, насупрот тога, „лажни“ трошкови реконструкције?

³ Наравно, озбиљна разматрања Дозовог плана (Ritschl 1998) јасно су показала да је његова одредница која приоритет плаћања даје отплати новоподигнутих зајмова над репарационим обавезама створила двоструки морални хазард. Поверлицима, што се своди на америчке пословне банке, које су таквим обезбеђењем позајмљивале већи износ капитала него што би то учиниле, и немачкој страни, којој је било у интересу да све више позајмљује, будући да је постало јасно да неуредна плаћања репарација неће прекинути доток капитала са Вол стрита и умањити могућност рефинансирања обавеза.

Занимљиво је да аутор, детаљно описујући случај који сматра кључним догађајем кризе – пропаст Данат банке (*Danat – Dramstädter und Nationalbank*), јасно показује да су се званичници владе, министарства финансија и централне банке премишљали шта и како да раде – њихова одлука није била предетерминисана. Консултовали су се са банкарима, на основу тих консултација доносили су (показало се) погрешне одлуке, тако да ни у том случају није било неизбежности – и тада су постојале алтернативе. На пример, Хјалмар Шахт (*Hjalmar Schacht*), негдашњи и будући (под Хитлером) гувернер немачке централне банке, противио се томе да држава преузме све обавезе Данат банке према трећим лицима, сматрајући да треба обезбедити само потраживања малих депонената. Дакле, није постојала само једна могућност.

Штавише, аутор сам разматра могућност девалвације као решења за ублажавање рецесије и констатује да је то решење тадашњи немачки канцелар одбацио из страха од инфлације и због пораста износа страног дуга. Што се инфлације тиче, опасност није била велика, будући да је поскупљење увоза услед девалвације једнократно, због тога што не постоје инфлаторна очекивања и што се нова равнотежа успоставља веома брзо, нарочито у условима златног стандарда, односно одговарајуће монетарне политике. Хиперинфлација из 1923/1924. године не би могла да се врати због тога што је њен извор био другачији – монетизација буџетског дефицита. Други разлог такође није на месту. Износ страног дуга изражен у злату и валутама заснованим на злату остао би исти. Питање коликом би износу рајхсмарака тај износ одговарао психолошко је, а не економско питање.

Конечно, када разматра ограничења у погледу макроекономских одлука која су наводно произлазила из спољног сувереног дуга, на бројним местима у књизи аутор износи тврдње да је немачка политичка елита тај дуг, нарочито онај на основу репарација, користила за своје потребе. Дакле, није реч о спољном сувереном дугу него о перцепцији тог дуга. Аутор јасно ставља до знања да, на пример, Хитлера нису интересовали питање спољног немачког дуга, ни детаљи међународних финансија, питање усклађености новчаних токова, макроекономска политика и рецесија. Њега је само интересовало да дође на власт и једна од полуга за то је било његово обећање да ће Немачку ослободити целокупног спољног дуга. А они који су били умеренији од њега користили су питање спољног дуга и хистеричну реторику о њему за одржавање своје политичке популарности у запаљивим околностима које су они сами створили.

Читање ове књиге јасно је показало на она никако није достојна свог наслова. Не само да аутор није успео да докаже узрочно-последичну везу из тог наслова него је понудио обиље увида којима се та веза оспо-

рава. Имајућу у виду такву слабост ове књиге, оправдано је поставити питање: да ли ова књига има врлине? Да ли је она понудила нешто ново? Јесте – леп опис немачке политичке елите тог времена. Један од јунака те елите је и (тадашњи) канцелар Брининг (*Heinrich Brüning*). Из описа и објашњења његовог делања јасно је да је то човек без чврстих ставова, без икаквих опредељења, који не верује ни у шта (можда евентуално у Бога, ипак је био челник католичке партије), који нема никакву јасну политичку идеју, човек склон компромисима, који ће говорити оно што друга страна од њега очекује. Тако је и створен расцеп између сигнала које је упућивао међународној заједници и страним инвеститорима, с једне стране, и домаћој јавности, с друге стране. Док је првима говорио како ће Немачка поштовати све преузете политичке и финансијске обавезе, другима је слао поруке да ће Немачка одбацити политичке и финансијске стеге које су јој из иностранства наметнуте.

Када је, у складу са Јанговима планом и као знак добре воље према Немачкој, Француска повукла окупационе трупе из Рајнске области, канцелар Брининг, заједно са тадашњим немачким председником Фон Хинденбургом (*Paul von Hindenburg*), отелотворењем – сликом и приликом – немачког милитаризма, потписује агресивну, домаћој патриотској јавности упућену прокламацију, која се завршава позивом да се сви Немци уједине уз поклик „*Deutschland, Deutschland über alles!*“. Заиста, примерен и искрен позив Французима на добросуседске односе и помирење. То Бринингу не смета да и исто време буде умиљато јагње када од француских власти тражи нови зајам за финансирање фискалног дефицита. Није га добио.

Бринингов говор на поринућу првог немачког ратног брода нове генерације, пригодно названог „*Deutschland*“, опет уз неизбежног Фон Хинденбурга, пред 60.000 људи, аутор означава као шовинистички.⁴ Дакле, пред домаћом јавношћу Брининг је патриота. Када ни месец дана после тога оде у посету Великој Британији, представља се као кооперативан премијер кооперативне земље: ако би могло још мало

⁴ Током Брининговог ватреног (шовинистичког) говора, брод је, као у неком Фелинијевом филму, грешком прерарно склизнуо са навоза и на запрепашћење присутних завршио у мору, тако да церемонијално, уз флашу шампањца разбијену о прамац, није ни поринут. Средином 1940. године, када су поморске битке постале свакодневница, Хитлер се прибојао да би брод који се зове „Немачка“ могао да потоне, уз негативне пропагандне ефекта таквог потапања. Због тога је наредио да се брод преименује у „Лицов“ (*Lützow*) према презимену пруског војсковође из XIX века. Преименована „Немачка“ завршила је исто као и Немачка: потонула је под савезничким бомбама (Groner 1990).

кредита, ако би могле мало да се умање немачке финансијске обавезе? А првог дана посете Великој Британији објавио је, као канцелар, прокламацију домаћој јавности да Немачка више не може да испуњава своје међународне финансијске обавезе и да плаћање репарације треба да се обустави. За ту прокламацију британски премијер Макдоналд (*Ramsey MacDonald*) сазнао је током званичних разговора са Бринингом – из новина. И није био баш одушевљен, ни садржајем декларације ни тиме што ју је Брининг прећутао. Одговарајући су били и резултати посете – још један пораз тадашњег немачког канцелара у гостима.

На врхунцу банкарске кризе, пропаст неколико банака је на видику, а Брининг није имао јасан став о томе шта треба да се уради. Износи, после великог колебања, свој план као предлог сујетним и неискреним банкарима, они га одбијају, након чега прихвата њихов савет да се ништа не чини, иако је већ (свима) јасно да су ти банкари лажљиви и да су само гледали како да нанесу штету својим конкурентима. Није имао снаге са се избори са људима за које се већ осведочио да не говоре истину и да немају добре намере. А када се покаже да банкари нису били у праву, да је дошло до јуриша на банке и неликвидности целог банкарског сектора, Брининг се као мало дете дури и одбија да се састане са њима. А он је сâм крив што им се није супротставио када је за то имао прилику.

Треба имати у виду да је канцелар Брининг био звезда немачке политичке сцене тог времена. Како се у књизи наводи, један од дугогодишњих посланика немачког парламента, окорели конзервативац из Источне Пруске, изјавио је како је Брининг први прави немачки канцелар још од Бизмарковог доба. Какви су били политички квалитети новог Бизмарка, сведоче претходни пасуси овог приказа и бројни пасуси саме књиге.

То баца нешто другачије светло на Хитлеров успон. Није реч о томе да је Хитлер био изузетно даровит политичар, онакав каквим га приказује аутор ове књиге, тврдећи да је поседовао изузетан стратешки политички осећај, да је антиципирао будућа догађања далеко унапред и да је стрпљиво чекао прилику да надмудри своје противнике. Далеко је уверљивије то да је Хитлер био одлучан, бескрупулозан и идеолошки доследан политичар, са јасним циљем и јаком склоношћу ка ризику. Он је коцкарски играо на једну једину карту и то му се исплатило. У овој књизи се налази и објашњење његовог успеха. Није Хитлер био политички дилетант и шарлатан, био је озбиљан и одлучан политичар, али кључ није био у њему него пре свега у његовим политичким такмацима – они су били неозбиљни и фундаментално неспособни политичари и због тога је Хитлер, у датом политичком окружењу, освојио власт.

Опет се показало да је у сваком надметању, политичком, тржишном или спортском, једино битна релативна снага – колико си бољи од противника.⁵

На самом крају, у покушају да изнесе универзални закључак, аутор тврди да само онда када је домаће бирачко тело спремно да прихвати губитак суверености зарад сарадње са другим земљама, међународни уговори могу да буду делотворни и да издрже проверу времена. Сазнајна вредност тог тривијалног закључка, индукцијом изведеном из случаја Версајског мировног уговора, минимална је, а сам закључак није ваљана основа ни за какву академску расправу. Но, они који доносе политичке одлуке, нарочито у рату, без читања било какве литературе овог типа, одавно су тужну историју Версајског мировног уговора веома добро спознали. Зато су и решили да се воља немачке нације сломи и ароганција домаћег бирачког тела елиминише – учинили би то и атомском бомбом, као у Јапану, да је било потребно – па су се после тога међународни уговори свели на техничка решења. После свега тога, разлика између данашње Немачке и Немачке из времена које се описује у овој књизи таква је да се те две земље не могу ни поредити.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] De Broeck, Mark, Harold James. 2019. Germany in the Interbellum: Camouflaging Sovereign Debt. 205–240. *Debt and Entanglements Between the Wars*, ed. Era Dabla-Norris. Washington, DC: International Monetary Fund.
- [2] Gröner, Erich. 1990. *German Warships: 1815–1945. I: Major Surface Vessels*. Annapolis: Naval Institute Press.
- [3] Kershaw, Ian. 2008. *Hitler: A Biography*. New York & London: W. W. Norton & Company.
- [4] Ritschl, Albrecht. 2/1998. Reparations Transfers, the Borchardt Hypothesis, and the Great Depression in Germany: A Guided Tour for Hard-headed Keynesians. *European Review of Economic History* 2: 49–72.
- [5] Tooze, Adam. 2006. *The Wages of Destruction: The Making and the Breaking of the Nazi Economy*. London: Allan Lane [2007].

⁵ Бројне Хитлерове историографске биографије, укључујући и најбоље (Kershaw 2008), занемарују тај угао посматрања успона националсоцијализма и будућег вође Рајха.